

8492

A 1/2 cup sugar
1/2 cup butter
1/2 cup flour

281.6

4-31

100



ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ՆՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԿԱՍ

ԻՆՉ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐՈՒ ԿԸ ԿԱՐՕՏԻ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Ուր կը դիմենք.— Վաճակի զարմանք.— Մեր
զուանորիներ.— Կրօնի ընկանորիներն ու բա-
րեբազուր.— Եկեղեցիներն ընդհանրապես.—
Նրաճեսորիներ.— Վերնասուն.— Եամբրզուրի-
ներ.— Կրնասուն.— Ժամբրզուրիներն և սօնախմբու-
րիներ.— Ռեմբ.— Գրարարի բարձուր.— Ընթերցում-
ներուն եղանակներ.— Եկեղեցայաններու ամուս-
նորիներ.— Ծիսական բարեփոխումներ.— Պահեցո-
ղորիներ.— Ամուսնական օրէններ.— Գաւանարա-
նական.— Ամբիփոստ:

218 81.6
15-4-31



ՄԱՐԶՈՒՄԱՆ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՆԵՐՍՈ ԵՒ ՍՐԱՊԵԱՆ

281.6

4-31

ՄԱՄԻԿՈՆ ՎԱՐԺԱՊԵՏԵԱՆ

04 NOV 2004

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՆՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ

ԿԱՄ

ԻՆՉ ԲԱՐԵՓՈՒՈՒՄՆԵՐՈՒ ԿՐ ԿԱՐՕՑԻ
ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

Մեր կը դիմենք.— Վաճառքի զարմանք.— Մեր
զաւանուրիներ.— Կրօնքի ընկանուրիներ ու բա-
րեւոյն.— Սկիզբիցից՝ նիւթական տեսակէտով.—
Մրմուռներ.— Վերնատուն.— Փամբրգուրի-
ներ.— Կրնատուն.— Փամբրգուրիներ եւ տնայնաւոր-
ներ.— Բնակարան.— Գրաբարի բարձունք.— Ընթերցում-
ներուն եղանակներ.— Սկիզբնականներու ամուս-
նութիւն.— Ծիսական բարեփոխումներ.— Պահեցո-
ղութիւն.— Ամուսնական օրէնքներ.— Գաւառաբա-
նական.— Ս.միութիւն:



ՄԱՐԶՈՒՄ

ՏՊԱԳՐ. ՆԵՐՍՕ ԵՒ ՍՐԱՊԵԱՆ

1910

09.08.2013

8792



63812.67

ՆՊԱՏԱԿ



Հայ եկեղեցոյ ու պաշտօնէութեան կարգ մը նորեղութիւններէ կրած յարձակումները եւ երկար փորձերէ ի վեր ունեցած անդրդուելի հասնողումներու՝ եկեղեցական բարեկարգութիւններու անհրաժեշտութեան մասին, բեշարած էին զիս Սաւերիլիս Պարոնի մէջ հրատարակուող «Ազգ» շաբաթաթերթին միջոցաւ կարգ մը յօդուածներ հրատարակել այդ կենսական խնդրոյն շուրջ «հայկական նոր եկեղեցի» խորագրին տակ, որոնց հաւեար շատ տեղերէ հասան ինծի հաւեանութեան ձայներ եւ զանոնց գրփոյլի մը ձեռով հրատարակուած տեսնելու բաղձակներ:

Մտի եւ հոգիի անձաւելի քեւիրութեանք տեսնելով թէ, հայ եկեղեցիի բարեկարգութեան հարցը՝ Կ. Պոլսոյ Ազգ. կրօն. պատկ. ժողովը սեղանի խնդիր ըրաւ վերջերս, եւ այդ նպատակին իրագործումին հաւեար շուրջ ջանքեր եւ անեւ կողմէ փափաքներ կը յայտնուին, կարեւոր համարեցի մեր նոյն յօդուածները ինչ ինչ փոփոխութիւններով անփոփել այս տեսակին մէջ եւ յանձնել զպարտութեան, նպատակ ունենալով մեր կողմէն աչ դուզնաքայ ծառայութիւն մը մատուցած զտնօրէն հայ եկեղեցոյ բարեփոխութեան հսկայ գործին, որ կը հաւատարմ թէ եկեղեցա-

կան սարեգրութեանց ամենախառաւոր դեպքը պիտի ըլլայ մեր Ազգին հաւսար եւ կրօնական բաժանումներուն միացումով, եկեղեցիին ուժացող արեւուն նորսաց համակրանքի գեղումով ուժի աղբիւր մը եւ վերակենդանութեան շողշողուն դարագլուխ մը, որուն այնքան կարօտ է հայր ու կրտսերսէ անձկութեանը:

Երանի՛րք, շուտով տեսե՛կի՛նք այդ փառաւոր օրունակ վարդախարմիւր արշաղոյսին ծագումը:

Մ. Վ.

ԿԸ ՆՈՒԻՐԷ

իւր եկեղեցաւեր հօրը

ՄԵԼԳՈՆ ՎԱՐԺԱՊԵՏԻ

անմեռ յիշատակին

Երախտագարս որդին

Մ. Վ.



Ո՞ՒՐ ԿԸ ԴԻՄԵՆՔ . — Ազգին սաներկայ ճշգ-
նաժամուն , մեր ընթացքը ո՞ւր կը տանի հայութիւ-
նը . կորուստի գահավէժ անդունդին եզրը հասած
ենք , ու տակաւին չենք սթափիր : Ազգասիրական
կեղծ դիմակներու տակ , այս ի՞նչ ոճիրներ է որ կը
գործուին . քաղաքակրթութեան , լուսաւորութեան ,
յասաջգիւմութեան և զարգացումի անուններուն
տակ , առ ի՞նչ ազգասպանութիւններ է , որ երեւան
կուզան բուն իսկ հայ սնունը կրող կարգ մը ան-
հեռատես նորեկներու միջոցաւ :

Եկեղեցիի ու կրօնի դէմ պայքար կը մղուի մա-
լեզին . առանց անդրադառնալու թէ , հայ եկեղե-
ցին՝ հայուն մրակ պահպանակը եղած է դարերէ ի
վեր , և անոր ամրակուս պատեհներուն հնործիւ է ,
որ կրցած ենք պահել մեր լեզուն , մեր տոհմային
առանձնայատկութիւնները . առանց մտածելու թէ ,
հայուն ճշմարիտ ազատագրութեան մրակ կայսուն
է հանդիսացած ցարդ , ուր կրցած ենք անկապտե-
լի իրաւունքով մը հաւաքուիլ , մեր իզձերն ու գան-
գանները արտայայտել համարձակ , և սփռիլիչ երկ-

նային ցօղերով կազմուբել մեր դառնացած ու ընկ-
ճուած հոգին :

Պատուութիւնը իր պերճարարսու վկայութեամբ
և իրականութիւնը իր անհերքելի փաստերով շա-
տանց ապացուցեր են , որ հայ եկեղեցին է եղեր հա-
յութեան համար այն հաստարուն կազմին՝ որուն
արմատները երկրի մեծագոյն խորութիւնը գրկած
են և գազաթը երկնքի բարձրութիւնները ողջունած
է , անոր վրայ կառչեր , ապաստաներ և իրենց ինք-
նութիւնը պահեր են հայ ճնճղուկներն ու արծիւնե-
րը . կանգուն մնացիր է ան՝ դարերու ընթացքին մէջ ,
վիթխարի փոթորիկներու առջև և կանգուն պահեր՝
Հայութիւնը . ու այսօր այդ հակայ կազմին ար-
մատները կտրելու անօրինակ ճիգ մը կը տեսնուի
իր պաշտպանած հայորդիներուն քով , ապերախտու-
թեան պակուցիչ թափով մը : Ո՞ւր կը դիմենք . . . :

ՎՏԱՆԳԻՆ ԴԱՐՄԱՆԸ : Եւրպայի համար ի՞նչ
որ է դեղին ցեղին վտանգը , նոյնն է հայուն համար՝
հայ եկեղեցին սպառնացող այս քանդող ընթացքին
վտանգը : Բայց վտանգը սոսկ զգալ ու մտանադի-
չել , ինքնին ոչինչ կ'արժէ , եթէ այդ վտանգին բարձ-
ման վրայ չխորհուի և խորհուրդն ալ ապարդիւն կը
մնայ , եթէ չստուած ու կշուած ձեւով մը դոր-
ժագրութեան չդրուի . աւելցնենք նաև թէ , գոր-
ժագրութիւնն ալ ամուլ պիտի մնայ , եթէ հիւանդը
անոյոս վիճակի մը հասնելէն յետոյ , բժշկի ու դար-
մանումի դիմելու ըլլանք :

Այսօր , քիչ թէ շատ զարգացում ունեցող ամէն
մարդ , գիտէ ու կ'ընդունի թէ , աշխարհի վրայ ,
ընտրեան մէջ ամէն երեսցթ ու կղերութիւն , իս-
կապէս արդիւնքներ են , սրնք իրենց անշուշտ
պատճառները ունին . վերցուր պատճառը , կը
վերնայ նաև արդիւնքը . մարդը կը շարժի , կը
խորհի , կ'ըզգայ , կը խօսի , կը գործէ , այդ ա մէնը
արդիւնքներ են , պատճառն է կեանքը , վերցուր
կեանքը , տնա խկոյն կը ջնջուին բոլոր այդ ար-
դիւնքները : Այս ամենապարզ ու քաջամանօթ
ճշմարտութեան առաջնորդութեամբ , կրնանք հաս-
կընալ թէ , հայ եկեղեցին սպառնացող վտանգն ալ ,
ուրիշ բան չէ , եթէ ոչ արդիւնք մը , որ իր պատ-
ճառներն ունի . այդ պատճառները բազմաթիւ են ,
և կ'ընդգրկեն քաղաքակրթական , ընկերաբանա-
կան , գիտական շատ մը հարցեր , սրնց ամէնուն
ուսումնասիրութիւնը ընել չէ իմ նպատակս , այլ
միայն զբաղիլ սա հարցով . մեր եկեղեցին իր ամ-
բողջական կազմակերպութեամբ կը համապատաս-
խանէ՞ ժամանակի պահանջումներուն . ու կը հա-
ւատամ թէ , այս հարցին վերլուծումովն ու լու-
ծումովը պիտի ջնջուի սպառնացող վտանգը :

Լաւին , դեղեցիկին , պարզին , վսեմին ու բը-
նականին գաղափարները այսօր գոյութիւն ունին
հայ միտքերու մէջ . և ինչ որ ընդունելի էր քանի
մը դար առաջ , նոյնը չկրնար յարմարիլ նաև ներ-
կային . մանկութեանս տանն իրրև առաջին դա-

ստգիրք «Հեղարան»ը կը կարգայի, որ ինծի ստե-
կում միայն կը պատճառէր, և որուն «Յրանեալ»ը,
որ երբեք երանութիւն չէր տար ինծի, հեղեղ կա-
րննալու համար, լուսահողի վարժապետներէս կե-
րած ապտակներուս ու մանաւանդ քաշուած ա-
կանջիս ցուր երբեք չեմ մտցած. հիմա ես ալ վար-
ժապետ եմ, և սակայն մտքէս ոչ իսկ կրնամ ան-
ցընել այդ թշուառական դասագիրքը տալ աշա-
կերաններուս ձեռքը, և ո՛չ թէ միայն հեգարանը :
այլ տասը տարի առաջ գործածած այլեւայլ դասա-
գրքերս ալ այսօր տեղի տուած են լաւագոյններուն :

Աշխարհի վրայ, կրօնքն ու եկեղեցին միշտ ու-
նեցած են իրենց թշնամիներն ու հակառակորդնե-
րը, որոնց դէմ սակայն, պատերազմելու համար, ժամանակայարմար զէնքեր հարկ է ունենալ. բա-
նադրանքի, նզովքի զէնքերը, հերձուածող, հերե-
տիկոս անուամուսները, որոնք երբեմն կրնային
յաղթահարել թշնամին, այսօր իսպառ անգործածե-
լի են, ու անոնցմով քսաներորդ դարու հակակրօ-
նական հոսանքին դիմադրել՝ կը նշանակէ նետով
և պարսատիկով ելլել արագահարուած հրացանով
ու թնդանօթներով զինուած թշնամիներու դէմ,
առնք չա՛տ պարզ իրողութիւններ են, այնպէս չէ՞,
բայց հայ եկեղեցիին արդի հանգամանքները կը
պատկերացնեն խորհողի մը աչքերուն ստջն :

Խղճի ու մտքի ազատութիւնը մարդուս ան-
բընդարարելի իրաւունքներն են, չենք կրնար պար-

տաւորել անկրօններն՝ որ կրօնասէր ըլլան և ան-
հաւատները՝ հաւատացեալ. բայց կրնանք դնել մեր
եկեղեցին ա՛յնպիսի պայմաններու տակ, որ թշնա-
միներու յարձակումները անզօր մնան ու հակա-
ռակորդները ապալին : Ի՛նչ ըմբռնում որ սենինք
գալղոցին և մանուկներուն համար, նոյնը պէտք է
ունենալ և եկեղեցիին ու ժողովուրդին համար,
ջանալու ենք չթողուլ որ ժողովուրդը ուժանայ ե-
կեղեցիէն և չախրէ կրօնքը. և այդ նպատակին կր-
նանք հասնիլ միայն, հայկական նոր եկեղեցիի մը
կազմակերպութեամբ, որուն մէջ ժամանակի պա-
հանջումներն ի նկատի պիտի աւելուին լրջօրէն :
Կեղծիքն ու ձեւականութիւնը սրբան ալ սնդուր-
ուած ըլլան զօրաւոր միջոցներով, չեն կարող այլ
ևս ազգել ժողովուրդի մը, որուն գիտակցութիւնը
արթնցած է և կարեւորն ու անկարեւորը զանա-
ղանելու կարողութիւնը մշակուած :

Եկեղեցին նախ իր արտաքին ու ներքին ձեւե-
րուն մէջ համակ հրապոյր ու պատշաճութիւն ցու-
ցադրելու է ժողովուրդին : Արարողութիւններն ու
երգեցողութիւնները՝ իրենց անվրէպ հմայքն ունե-
նալու են միշտ. և բարեբախտաբար այս տեսակէտ-
ներով շատ բան կը պարտինք մեր խելացի նախ-
նիքներուն վերլուծող մտքին, սակայն ժամանակը
այդ նախնական ձեւերուն պարզութիւնն ու գե-
ղարուեստական ճաշակը կը պարտադրէ և արարող-
ութիւններուն մէջ համառօտութիւնն ու ըմբռնե-

ին, երգեցողութիւններու՝ ճշմարտականին զուգընթացօրէն և գործիականը, սրաշտօնէութեան ու սովորութիւններուն մէջ, ժողովուրդին ցոյց ապու է արժանիքն ու ձեւնճատութիւնը, բնականութիւնն ու օրինաւորութիւնը:

Հետեւաբար, հայկական հին եկեղեցին իր անկումէն վերականգնելու համար, թէ ի՞նչ հանգամանքներով օժտուած պէտք է ըլլայ նոր եկեղեցին, կը փափաքինք իր էն կարկառուն ու կարեւոր դիժերուն մէջ մատնանիչ ընել համաօտ ուրուագիծով մը, որ անշուշտ կրնայ յաւելում ու յապումով կրել. կը բաւէ որ իբր սկզբունք ընդունուի և սեղանի հարց գաւնայ անգամ մը ազգին մէջ:

ՄԵՐ ԴԱՒԱՆՈՒԹԻՒՆԸ. — Եւ որպէսզի մեր որեւէ մէկ տեսութեան մէջ սխալ չհասկցուինք, աւելորդ չենք գաներ յայտնել թէ, մինք անձնապէս, կը հաւատանք Աստուծոյ գոյութեան և անհրաժեշտ կը նկատենք կրօնքն ու եկեղեցին՝ ժողովուրդի մը թէ՛ բարոյական և թէ՛ հոգեկան պէտքերուն համար. մինք կը հաւատանք Աստուածաճշտական յայտնութիւններուն և Յրոուսի վարդապետութեանց, որոնք տաւապող մարդկութեան յոյսի ու լոյսի միակ հանգրուաններն են, ու անոնց միջոցաւ միայն՝ մարդը կարող է տանիլ կեանքի ճշուամներն ու ըլբարզան ցաւերը: Մեզի համար երբեք կարեւորութիւն չունին սկիպտիկներու քմծիծաղներն ու հեղնական ժպիտները՝ ի լուր մեր հաւատաբար-

նական այս խոստովանութեանց. գիտեմ թէ, կը գտնուին մարդիկ, որ «ազխուութիւն» կը նկատեն զանոնք, բայց մինք հաւատարի այս «ազխուութիւն»ը մեզի փառք կը համարենք հրապարակաւ, և ուրախ ենք որ «հաւատացեալ տղէտ մըն ենք» քան թէ «անհաւատ գիտուն մը». միայն թէ, կ'ընդունինք և մեր բոլոր ուժով կ'ազաղակենք, թէ՛ կրօնքն ու եկեղեցին պէտք ունին ժամանակին յարմարցուելու և գիտական առողջ սկզբունքներու հետ հաշտ ընթանալու. սա բացատրութեամբ սակայն, որ քով քովի ընթացող բնական ու բնազանցական գիտութիւններուն համար, կուզայ պարագայ, որ ստան, աւաջինը պիտի լռէ ու խոստովանի իր անբաւականութիւնը՝ տեղի տալով երկրորդին, որ սաւառնի անհունութեան բարձունքները. դրական փելիստիպութեամբ գործող մեր միաքը պարտաւոր է թող սալ մեր հոգիին, որ ըմբռնէ իմացական փելիստիպութեան պարզած աննիւթ աշխարհին անշօշափելի տեսութիւնները. պէտք է աշխատիլ որ մեր մարմինը, միաքը, սիրտը և հոգին զիրար չհակառն կեանքի մէջ. ու պէտք չէ մտնալ թէ, ինչ որ գիտութիւնը տակաւին չէ կրցած հաստատել, չէ՛ ալ կրցած ժխտել. բանի մը ապացուցուած չըլլալը՝ անոր ժխտուած ըլլալուն փաստ մը նկատել, ուղիղ դատողութեան և արտամարտութեան արդիւնք չէ:

ԿՐՕՆՔԻՆ ԲՆԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ ԵՒ ԲԱՐԵՇԸՐ-

ՋՈՒՄԸ : Մարդ էակին համար , իր ծագումն օրէն սկսեալ , հաւատքը , կրօնքը և պաշտամունքը՝ բնական և ինքնածին պէտք մը եղած են . եթէ գոյութիւն չունենար գերագոյն էակ մը , անոր գաղափարն ալ գոյութիւն պիտի չունենար ապահովութար . եթէ գոյութիւն չունենար ֆիզիզական մահէն յետոյ , հոգեկան կեանքին շարունակութիւնը , անոր ալ գաղափարը գոյութիւն պիտի չունենար . ևս չեմ ընդունիր այն տեսութիւնը , թէ մարդիկ ստեղծիր են այդ գաղափարները , քանի որ կրնայ աւարկուել թէ , ակեղծելու գաղափարը ո՛վ արթնցուց մարդոց մէջ . արդարև մարդոց մտքին . երևակայութեան մէջ անոց իրերու գաղափարներ ալ մեզ գտած են . բայց նոյն իսկ այդ պարագան , ապոցոյց մըն է գոյութեան այն բաներուն՝ զոր կ'ուրանայ անհաւատութիւնը . վարձատրութեան և պատիժի իրական գաղափարէն ծնած են դրախտի և դժոխքի հետեւական գաղափարները :

Չեղինք սակայն մեր նպատակէն . ըսինք թէ , հաւատքը , կրօնքը և պաշտամունքը գոյութիւն սենցած են մարդուն գոյութիւն ստած օրէն . աւելցնենք նաև թէ , հաւատքին , կրօնքին ու պաշտամունքին ընթացքն ու եղանակը , ձևերն ու տեսակները , փոփոխութիւններ կրած են դարերու ընթացքին մէջ և մարդկութեան աստիճանական զարգացումին հետ , իրենք ալ զարգացած են . բարեշրջուած է մարդը և իր հետ նաև կրօնքը . այս

իրակոնութիւնը կը տեսնուի թէ՛ հեթանոսութեան և թէ՛ աստուածապաշտութեան մէջ : Ինչ որ Աստուած կը պահանջէր Մովսէսի ժամանակ իրեն հաւատացողներէն , նոյնը՝ կը տեսնենք , որ չպահանջուիր Քրիստոսի ժամանակ . կը հետեւի օւրեմն , որ սրբապղծութիւն մը կամ անտեղի անկարելիութիւն մը չէ երբեք պահանջել , որ հայ եկեղեցին չը մնայ նոյնը իր հաւատալիքներուն ու պաշտամունքներուն ամբողջութեանը՝ մէջ , ինչ որ էր դարեր առաջ : Սակայն հայ եկեղեցին ինք իր մէջ պէտք է կատարէ ժամանակին պահանջած անհրաժեշտ փոփոխութիւնները և սրբազրութիւնները , ու ո՛չ թէ յարելով քրիստոնէական տարբեր եկեղեցիներու , բողոքական կամ եպիսկոպոսական , օրթոտոքս կամ հումէական , որոնք չունին հայուն տունային , ցեղային բնորոշող յատկանիշերը . հայը պէտք ունի հայկական նոր եկեղեցիի մը , որ պահէ հինէն ինչ որ կարեւոր է ու կենսական , և վտարէ հինէն , ինչ որ անկարելի է և ժամանակի պահանջումներուն անհամապատասխան , ի հարկէ աւելցնելով միեւնոյն ստեղծ կրօնի և ազգայնութեան հուրը արծարծող ներքի նորութիւններ . առանց այս եղանակին , ուրիշ ոչ-հայկական եկեղեցի մը որդեգրել և կամ թողուլ որ անկրօնութեան հոսանքը հետըզհետէ ընդլայնի ու տարածուի , ապահովաբար հայութեան բնաջնջումը կը նշանակէ օզգերու տարեզրութեանց մէջէն :

Փորձենք ուրեմն պարզել մեր տեսութիւնները հայկական նոր եկեղեցիի մը կազմութեան մասին :

ԵԿԵՂԵՑԻՆ ՆՒԻԹԱԿԱՆ ՏԵՍԱԿԷՏՈՎ : Պատկասանքի , փառքի ու վեհութեան իբր խորհրդանշան ընդունուած են անյիշատակ ժամանակներէ ի վեր , հոյակապ ու ճարտարապետական հանճարի գրեթէ գործոցները : Հարուստներ , իշխաններ , վեհապետներ , միշտ ունեցած են և ունին իրենց փառաւոր դղեակները , ապարանքներն ու պարտաները : Հեթանոսական կրօնքն ալ իր շատաւածնութեան և կուսքերուն համար հակայ և գեղակերտ մեհակներ , բազմաթիւ ու տաճարներ կառուցած է , սրանցմէ շատերը հրաշալիքներու կարգը անցած են : Տաղանդ , աշխատութիւն , սակի և արծաթ խնայուած չեն ընտելու հռչակելու համար մեծամեծներու փառքը և պաշտամունքի տեղեր պատրաստելու : գերագոյն էակներուն :

Սոցումնեան տաճարին յատակագիծն գլ շէնութեան մանրամասնութիւնները արուեստան Անկէ , որուն համար բարձրացաւ այդ ճաճանչափառ և երկար տարիներու մէջ հազիւ ամբողջացող մարդկային մեծագործութիւնը : Քրիստոնէութեան շրջանին մէջ ալ , բացայայտ է թէ , աշխարհի ամէն կողմը , Աստուծոյ տան փառաւորութիւնն ու հռչակագրութիւնը ընդունուած և գործադրուած է . հետեւաբար , Հայկական Նոր Եկեղեցին պահելու է իր երկնակարկառ գմբեթները , հրազեցիկ կամար-

ներն ու զանգակատունները , երրորդութիւնը խորհրդանշող երեք խորանները և պաշտամունքի շահ գեղեցիկ յորինուածութեամբ մը պատրաստուած աւանդատունի , բեմի , դասի , տետանի կարգն ու սարքը : Ներկայ քաղաքակրթութեան գեղեցկագիտական ճաշակին հակառակ չեն հայ եկեղեցիին այդ շքեղութիւնները . միայն թէ , ներքին կահաւորումը , քիչ բացառութեամբ կը մնայ սակաւ իր հին վիճակին մէջ , ինչ որ պատշաճ չէ . պէտք է որ Հայկ . նոր եկեղեցին ունենայ տախտակամած , վայելուչ սիւնոցներով ծածկուած և յարմարաչէն նստարաններ՝ հաւատացեալին ֆիզիզական հանգիստը ապահովող : Երբ անդին վարդապետը կամ եպիսկոպոսը կը բազմի իր շքաւոր աթոռին վրայ , անբնական է թուուլ որ սողին ժողովուրդը մնայ սուքի վրայ կեցած , ծաղապատիկ կամ ծնրազիր , ու զգայ անհանգստութիւն և շուտով մը եկեղեցիէն մեկնելու հարկը : Գուրս նետուելու են եկեղեցիէն՝ փոշիներու , միքրոսփերու բոյն եղող սահապետական լիւնստերներն ու փօսպերը , սրնք առողջութեան վեասելէ զատ , իրենց աղատութեամբ և հոս հոն նետուած վիճակով նսեմութիւն մը կը ցուցադրեն զխողին . նաև ձմեռ եկեղեցին ունենալու է իր վաւարանը . Աստուած չի պահանջեր երբեք , որ իրեն երկրպագուները ցուրտէն դողզրզան եկեղեցիին մէջ և ջերմեանդութիւնը ծնի հիւանդութիւններ : Մանաւանդ սրբան տգեղ է

ակութներու և փոքրիկ կրակարաններու գործածութիւնը, որոնք չըջարեութեան մէջ կը դրուին դասերուն ու կիներուն մէջ. ազաք կը չըջապատեն զանոնք իրար հրծակելով, կամ քահանան իր ծունկերուն մէջ կ'առնէ վրան կծկած. եկեղեցին հաւասար ջերմութեամբ պարտաւոր է գոհայնեկ հոն գանուող բոլոր ժողովուրդին այդ խիստ բնական պէտքն ու պահանջը: Եկեղեցին ունենալու է աւառ և իր մեծութեան համապատասխանող լայն լուսամտաներ, այնպէս որ արեւուն ճառագայթներն ու ջերմութիւնը և մաքուր օդի հոսանքները առատօրէն մուտ գանն հոն, և փոխանակ ժողովուրդը արտաշնչուած ամիսածինով թունաւորելու, ներշնչել տան անոր առատ թթուածին ու պահնն զինքը շէնչող տրամադրութեան մէջ: Գեղօրներու և գեղարուեստական պատկերներու հմայքը և սուկեղէն վերաառութիւններու սպաւորութիւնը անուրանալի իրողութիւններ են. հայկ. նոր եկեղեցին ունենալու է զանոնք, բայց պատշաճ դասաւորութեամբ և ճաշակաւոր բնարութեամբ. հեռացնելու է եկեղեցիներէն համրակ վրձիններով, աններդաշնակ գոյներով մրտաուած տգեղ պատկերներն ու երեւակայածին անշտրէք նմանութիւնները, որոնք փոքրիկներուն սարսափ և մեծերուն ծիծաղ պատճառելէ զատ ուրիշ բանի մը չեն ծառայեր. օտար ու անմանօթ սուրբերու պատկերներուն, որոնք առաւելապէս քաղաքական հարկեցուցիչ հան-

գամանքներու տակ մուտ գալիս են մեր եկեղեցին, տակաւին հասած չէ՞ ժամանակը, որ յաջորդեն հայ նշանաւոր դէմքերու պատկերներ. եթէ վերջապէս երեւակայութեամբ գծագրուած ու նկարուած պատկերներ գոյութիւն պիտի ունենան, փոխանակ կաթոլիկ, հրէական, յունական և ասորական դէմքերու, Սահակներու, Մեսրոպներու, Ներսէսներու, Խրիմեաններու դէմքերը թող երեւին հոն, փոխանակ Ս. Սարգիս զօրավարին՝ Ս. Վարդան զօրավարը թող աշտանակած երեւի իր սպիտակ նժուղը, որոնք զոնէ կը ծառային յիշեցնելու հայուն իր հոյակապ նախնիքները, իր կրօնքին ու եկեղեցիին մեծ նահատակներն ու Ազգին բանավորները: Եկեղեցիին մէջ հոս հոն պատերու կամ ցուցատախտակներու վրայ թող շողջողան Հին ու Նոր կտակարաններէ առնուած «սուկեղէն համարներ», հաւատացեալին ջերմ զգացումներուն ցունց տուող կարճ նախադասութիւններ, որոնք շատ աւելի պերճախօս և ազդու են, քան ունկնդրուած անհամ, հնարուրեան, անխմատ քարոզ մը: Կեանքի պայքարին մէջ յաղնած, ախտեր իրականութիւններու առջև յուզուած, վշտահար հոգի մը յաճախ և կեղեցի կը դիմէ, որպէսզի գէթ հոն պահ մը, ինքնամոխոխմի մէջ, երկնային մտածումներով առըցուն, ապրի իր երեւակայած խաղաղաւէտ կեանքը, անոյ՛ջ խոկումներու թօրչներով ըմբոշմնուած կեանքը. օհ, այդպիսի հողիներու համար, որ քան

կազմուբիչ կրնայ ըլլալ, եթէ ակնարկը հանդիպի «եկա՛յք առ իս ամենայն վաստակեալք և բեռնաւորք, և ես հանգուցից զԶեզ» խրատեալքին, կամ «քաջալերացարու՛ք, զի ես յազթեցի աշխարհի») սրտասնդող ազաղակին . . . :

ԵՐԱԺՇՏՈՒԹԻՒՆ: Եկեղեցին տառապօղ մարդկութեան սիրտումի. մխիթարութեան հանդըստավայրը պէտք է ըլլայ իր կեանքոս և յուսաշող պէսպիսութիւններով: Ինչպէս քունը կը կազդուրէ խոնջ մարմինը, եկեղեցին ալ պաշտօն ունի կազդուրելու պարտասած հոգին: Եկեղեցիին ջաները, կանթեղները, աշտանակները, լուսավառութեան, հոսաւէտութեան, զարգարանքի այլև այլ առարկաները համաչափութիւն, մաքրութիւն, պայծառութիւն և ներդաշնակութիւն ցոլացնելուն պաշտամունքի ժամանակ: Զէթի, անխնամօրէն մարուած մոմերու, անճահօրէն ծխուած խունկերու անտանելի բոցերուն ու ծուխերուն մէջ պէտք է որ ժողովուրդը խեղդուի: Այդ ամէնքը ունին իրենց ազդեցութիւնն ու կարեւորութիւնը, պայմանաւ որ չափուած, ձեւուած և քաղաքակրթութեան արդի պահանջումներուն յորմարցուած վիճակի մը մէջ երեւան: Ծնծղաներն ու քշոցները, եթէ մեղմօրէն, պատշաճ կերպով գործածուին, ախորժալուր են ականջներու. սակայն ինչո՞ւ հոյ եկեղեցին չունենայ նաև իր երգեհոնը, որ երաժշտութեան սրբազան ավիքներուն մէջ վերացնէ,

բարձրայնէ մարդուս միաքն ու հոգին. ինչո՞ւ ջութակի թրթուումները չընկերանան մեղեդիներու ու լորաներուն, ինչո՞ւ չգործածուին երաժշտական բուր այն գործիքները՝ որ յարմարութիւն ու գեղեցկութիւն ունին: Բարձր, անոյշ, հմայքոտ, սիրտ ու հոգի գերող մարդկային ձայներ կարելի է ամէն երաժիշտի կամ տիրացուի կոկորդին մէջ գանել. մանաւանդ այդ պարագային, լաւագոյն չէ՞ փօնկորափի մը խողովակէն մտիկ ընել (խորհուրդ խորին) ի կթկրասլաց գեղեղը, քան թէ տիրացուի մը խուպաւ հագագին, որ յաճախ «երանի խուլերուն» ըսել կուտայ ակամայ ունկնդիրին: Աշխարհիկ կեանքի մէջ գործածուած երաժշտական գործիքները, բուն խկ այդ գործածութեան համար, արհամարհին ու մերժելը՝ կամ ծայրահեղ նախապաշարումէ կրնայ առաջ գալ կամ անմտութենէ. ծընդան ալ կը գործածուի զինուորական նուագածութեան մէջ, ինչո՞ւ չվտարուիր եկեղեցիներէն ուրեւմին: Մարդկային լեզուն կրնայ աղօթիկ և անխիճ, օրհնել և հայհոյել միանգամայն. լեզո՞ւն է միթէ մեղաւորը, թէ՛ գործածողը. նո՛յն է և գործիական երաժշտութիւնը:

Կրօնքը ինքնին խորհրդաւոր և վերացական է բնութեամբ. բնական է, որ պաշտամունքներն ալ ունենան նոյն հանգամանքները. բայց, ինչպէս ըսինք, չափաւորութեան և վայելչութեան սահմանին մէջ, խորաններուն վրայ շարուած աշտանակ-

ները , օրինակի համար , անհաշիւ բլլալու չեն . կեդ-
րոնական աւագ խորանին առջևի շարքը 12 աշ-
տանակներու և նոյն խորանին փոքր վարագոյրին
12 ճրագները կը խորհրդանշեն 12 աւագանները .
խակ աջակողմնան ու ձախակողմնան խորաններուն
առջև երեքական աշտանակ միայն վառուելու են իբր
երրորդութեան խորհրդանշան . նոյն հանգամանք-
ներուն աակ գտնուելու են նաև աւկախ ջահերն
ու կանթեղները : Քահանաներուն , դպիրներուն ,
երգեցիկներուն եկեղեցական զգեստները յարմա-
րութիւն և վայելչութիւն ունենալու են . սրքան
անպատշաճ է տեսնել , որ քահանայ մը կը պտտի
եկեղեցիին մէջ , վրան առած գետինը աւելոյ կամ
հաղիւ ծռենկերը հասնող փիլոնով մը : Նաև դպիր-
ներու , սարկաւագներու շապիկներուն մասին ալ
նոյն դիտողութենէն զատ , ձեւի , գոյնի աններդաշ-
նակութիւնը՝ այսպէս ի կը գտնեմ . ձերմակ շա-
պիկներ սև ուսնոցով և կարմիր երկոյէ խաչով ա-
մէնէն վայելուչ և գոյներու տեսակէտով խորհրդա-
ւոր կը նկատենք մենք , միաձև և միօրինակ բլլա-
լու են ատոնք , մինչդեռ շատ եկեղեցիներու մէջ բա-
բերոնական խառնակութիւն մը կը ցոլցադրեն :
Մէկ խօսքով , եկեղեցիին մէջ գտնուած ամէն ա-
ւարկայ , որ կը հանդիպի աչքի , պէտք է ցոյց տայ
վայելչութիւն , հրապօր , պատշաճութիւն , խօսուն
վեհութիւնով մը օժտուած : Անհրաժեշտ չէ որ ա-
տոնք անպատճառ թանկագին , հագուագիւտ նիւ-

թերէ պատրաստուած բլլան . Աստուած չի պահան-
ջեր որ ժողովուրդ մը զինքը պաշտելու համար , իր
կարողութենէն վեր ծախքերով նիւթական առար-
կաներ լեցնէ եկեղեցիին մէջ , մինչդեռ անոնք կըր-
թական նպատակներու համար զործածուելով , կըր-
նան բարոյականի , նկարագրի աչք , ուղղամիտ և
արդար մարդը պատրաստել , որ ծառայէ Իր փառ-
քին և բարձրայնէ Իր անունը : Տարբեր խնդիր է ,
կըր Ազգի մը բնոյճանրապէս և տեղի մը մասնաւո-
րապէս , ժողովուրդին անտեսական վիճակն ու պայ-
մանները կը թողատրին Աստուծոյ Տունը թանկագին
իրերով լեցնել , թէև այդ ալ , եկեղեցական զեղ-
ճանող պաշտօնեաներու , գողցուելու և աւարա-
ռութեան տեսակէտներով իր վտանգներն ունի , ո-
րուն՝ մանաւանդ , մե՛նք , հայերս , դառն փորձա-
ռութիւնը ունեցած ենք և ահագին կորուստներ՝
եկեղեցիներու և վանքերու հարստութիւններէն :
Դպրոցը , եկեղեցիին վառարանն է , գաւիթն է ,
բտուած է . ի՞նչ կ'արժէ եկեղեցիի մը աւարկայա-
կան հարստութիւնը , կըր անոր վառարանը ջեր-
մութիւն չարատգրեր և գաւիթը պաշտպանուած չէ
ամբողջութեամբով , որով և ինքը՝ եկեղեցին , նշա-
ւակ է յարձակումներու և կործանումի , այդ վի-
ճակին մէջ , անհրաժեշտ չէ՞ միթէ , որ եկեղեցի մը
փոխանակ թանկագին մետաղներէ ու նիւթերէ խա-
չեր ու սպաններ ունենալու , հասարակ և աժանա-
գին նիւթերէ պատրաստէ զանոնք , ու ոսկին և

արծաթը, գոհարներն ու ծանրագին կերպաները կալուածներու վերածելով, և կամուտի հաստատուն աղբիւրներ պատրաստէ և կեղեցիներու վսռարաններուն՝ դպրոցներու կրակը վսռ և հետեւագէս և կեղեցին ալ վսռ պահուելու համար, ևս երբեք չեմ ստորկուսիր ասոր աստուածահաճոյ ըլլալուն:

ՎԵՐՆԱՏՈՒՆ: Եկեղեցիի նրբթական և ուսերկայական ժասերուն վրայ, այս փոփ տեսութիւնը վերջացնելէ առաջ, քանի մը բառ ալ կ'ուզեմ յատկացնել կանանց յատուկ վերնատուններու անպատեհութեանց. թերեւս լուսագոյն համարուի որ և կեղեցիներու մէջ կիներ զատ և այրերը զատ տեղեր ունենան իրենց սեփական. սակայն վերնատուններու գոյութիւնը արդարացում մը չունի իր ներկայացուցած վնասակարութեան համար. թողունք այն վտանգը, որ կրնայ առաջ գալ փլուզումի և սանդուխներէն գլորուելու հետեւանքներով, ինչ որ պատահած է ու կը պատահի շատ անգամ վերնատան մէջ, կիներուն առաջին և երկրորդ շարքերը միայն կրնան դիտել կատարուած արարողութիւնները, և թափօրը կամ այս ինչ հանդիսադրութիւնը տեսնելու փափաքէն մղուած, կիներու մէջ պակաս չեն ըլլար հրմշտուքները, վէճերն ու կռիւները, որոնք երբեմն ալ տեղի կուտան ծեծի, քրնախնդրութեան, ծանր վիրաւորիչ խօսքերու փոխանակութեան, որով թէ սրտեր կը դառնանան և թէ Աստուծոյ Տան սրբութիւնը կ'անարգուի: Հե-

տեւաբար, Հայկ. նոր եկեղեցին հարկ է որ երկու որոշ բաժանումներ ունենայ միեւնոյն ուղղութեամբ, կիներու և այրերու յատկացուած, եթէ երբեք տակաւին հասած չի նկատուիր այն ժամանակը, որ ասին անպատեհ չպիտի սեպուի կիներուն և այրերուն խաւն նստիլը, ու մանաւանդ իմ խորհրակերպովս, ընտանեկան խումբերով, որպէսզի որդին տեսնէ իր հօր երկիւղած երկրպագութիւնը՝ իր Արարչին, և աղջիկը՝ իր մօր ցոյց տուած պատկասանքը՝ հանդէպ Գերագոյնին. Մտողաց կողմէն ազօթքի մրմունջներն ու տաք վերաբերմունքը դէպի հայրենի կրօնն ու եկեղեցին, գործնական, խորագուռ դասեր են իրենց զաւակներուն համար, զոր ամէնէն հմուտ կրօնի ուսուցիչն և ուսուցչուհին չեն կրնար աւանդել իրենց սաներուն: Ես ինքս, անկեղծօրէն կը խոստովանիմ թէ, դէպի ազգային և կեղեցին ու կրօնքը՝ ունեցած սէրս ու սիրտիս մէջ գոյութիւն ունեցող հուստքը, ո՛չ այնքան կը պարտիմ ուսուցիչներուս, դասադրքերուս և մինչև այսօր ունեցած ընթերցումներուս, որչափ իմ երջանկայիշատակ հօրս՝ Մելգոն վարժապետի ջերմուսնուգութեան, որ ամէն իրիկուն պարտապարտ էր իր ամբողջ ընտանեկան խումբը, պառկելէ առաջ հաւաքաբար ծնրադրել, երգել քանի մը սուն ճեպեաց սիրով»էն կամ ուրիշ շարականէ մը, որմէ վերջ, ինքը կ'ազօթէր բարձրաձայն, և սպա կ'արտօնէր մեզ քնանալու. այս սովորութիւնը բացառութիւն

չունէր բնաւ՝ անդամի մը հիւանդ կամ տունէն բացակայ լլլալէն զատ . ու յետոյ, մենք պղտփկներս, ստիպուած էինք իրիկուն և առաւօտ անխափան եկեղեցին գտնուել . տամներեք տարեկան էի, կրք հայրս կնքեց իր մահկանացուն, բայց մինչև այդ տարիքս, արդէն անքան ազդուած էի հօրս բարեպաշտութենէն, որ կեանքիս ընթացքին մէջ նոյն ազդեցութեան ոյժը կարող չեղան չեղքացնել հազարաւոր հակառակ հոսանքներ :

ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ԿՐՃԱՏՈՒՄ .— Քըսաներորդ դարու յատկանշական ոգին մէկ իրականութիւնն ալ ժամանակին հեւքոտ վազքն է : Քաղաքակիրթ աշխարհը աննդատ գործունէութեան մը բաղմապիսի պահանջներուն առջև հարկադրուած կը գտնէ ինքզինքը նոյն իսկ երկվայրկեաններն ալ հաշիւի ու չափի տակ դնելու . մարդիկ չեն գիտեր թէ, օրուան ժամերը ի՞նչպէս կը սահին . ու ստիպուած ենք յաճախ քունի և հանգիստի պահերէն ալ մաս մը յատկացնել գործի եռուզեռումին : Անցած են այն երանելի ժամանակները, երբ մարդկային գանգուածին մեծագոյն մասը շա՛տ երկար կը գտնէր անգործ յօրանջումի տաղտկալի ժամերը և անհամբերութեամբ կըսպասէր օրուան երեկոյանալուն, յուրօրէն ինքզինքը նետելու Մօրիէոսի բաղուկներուն մէջ, երանաւէտ երազներով օրօրու ելու համար, և առաւօտուն արեւածագն էր ստաջին անգամ զինքը ողջունողը :

Ու այդ ժամանակին մէջ, տարելու պէտքերն ու պայմանները կը թոյլատրէին, որ բարեպաշտ մարդիկ, փոխանակ անդործութեան տաղնատը զգալու, իրենց ժամանակին կարեւոր մէկ մասը կարողանային նուիրել ազօթքի և պաշտամունքի : Պէտքերու բաղմապատկութիւնը և պայմաններու կիճուտութիւնը սակայն, այսօր այլևս չեն տար պատենութիւն ամէնէն բարեպաշտին անգամ, որ երկրայինէն օւելի երկնայինով զբաղին իր միտքն ու հագին, իր մարմինն ու կարողութիւնները : Թէեւ ուրիշ հանդամանքներ ալ կան, բայց մենք կը բաւականանանք լոկ այս տեսակէտին առաջբերումով եզրակացնել թէ . Հայկ . նոր եկեղեցին ժամերգութիւնները, պաշտամունքները, արարողութիւնները պէտք է կրճատուին, համառօտուին և յարմարցուն ժամանակի խնայողութեան և աննեւրողութեան այս բացորոշ պահանջին :

Ամենապարզ իրողութիւն մըն է, որ այսօր մարդիկ կը մտնեն եկեղեցի, քիչ մը կը կենան, քանի մը անգամ կ'երկրպագեն ու կը խաչալնքեն և ապա կը մեկնին շտապով, նոյնքան ակներեւ է, որ զրեթէ մեքենական հանգամանքով մը կը կատարուին արարողութիւնները, և կը դիտուի յաճախ, որ եկեղեցւոյ պաշտօնէութիւնը արագութիւն մը կուսայ ընթերցումներուն և երգեցողութեանց, ինքնարերարար կրճատումներ կ'ընէ, ու հեւհեւ կը վազէ վերջակէտը դնելու . և այս կերպով կը պակսի

հանդիսաւորութեան վսեմութիւնը և չարապղբեր ակնկալուած հոգեկան վայելքը : Պաշտամունքի այլազանութիւնները աննպատակ չեն բնու. լուսավառութիւն, զարդարանք, խունկ, գործիական ու ձայնական երաժշտութիւն, բարձրաձայն աղօթք, Ս. Գրական ընթերցումներ, շարականներ, բեմախօսութիւն և այլն, ամէնքը իրարու խառնուած, իրարու յաջորդելով, կը կազմեն ամբողջութիւն մը . որ կը խօսի հետզհետէ մարդու աչքերուն, հոտատելիքին, մաքին, սրտին ու հոգիին, և կը համակէ զինքը կրօնքի քաղցր մխիթարութեամբ, հաւատքի և եկեղեցասիրութեան կեքաւորական հոտանքով . բայց այս բարերար արդիւնքը ձեռք բերուելու համար, անհրաժեշտ է որ հաւատացեալը կարողանայ ներկայ զանուիլ ժամերգութեան՝ սկիզբէն մինչեւ վերջը : Կրօնական թէ կրթական, քաղաքական թէ զբօսական որևէ հանդիսաւորութենէ մը իրապէս օգտուելու, տպաւորուելու համար այդ պայմանը պէտք է որ գոյութիւն ունենայ : Բողոքական եկեղեցիներուն մէջ կը տեսնենք արդէն, որ ժողովուրդը, հազուադէպ բացառութեամբ՝ այն ալ յոյժ ստիպողական հարկի մը առջև միայն, պաշտամունքին սկզբնաւորութենէն մինչև աւարտումը կը մնայ ու կը մասնակցի անոր զանազան մասերուն . հոն չի տեսնուիր նաև աղօթքի և ընթերցումի այն արչաւասոյր վազքը, որ անհասկնալի, անպատշաճ ըլլալէ զատ, նսեմու-

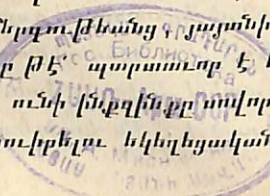
թիւն մը, անպէտ նկատուելու հանգամանք մըն ալ կուտայ նոյն կտորներուն : Ո՞վ հանդիսատես եղած չէ հայ եկեղեցւոյ մէջ սիրացուներու, որոնք շարակահները կ'երգեն շնչապառ ու կցկառեր . ո՞վ տեսած չէ քահանաներ, որ աղօթք ու աւետարան կը կարդան պարզապէս լիտակելով, հա՞պա «Առաքելաց»ի ժամանակ, կարծես շուտ ու կիսկատար վերջացնելու հոյակապ մրցում մը տեղի կ'ունենայ զպիւրներուն ու սարկաւազներուն միջև . մէկ խօսքով . ամացոյց իձեռին, միակ փոյթ մը կը տեսնուի օրուան ծրագրական մասերը հետզհետէ երեւան բերելու, աւելի կամ նուազ զենդոտ գործունէութեամբ և յապաւունքներով, իբր թէ զուտ երկրային հանդէս մը ըլլար կատարուածը, առանց ուշադրութիւն ընծայուելու անոր հոգեկան բնութեան, ինչ որ եկեղեցական պաշտամունքին նպատակը կը կազմէ : Այս ամէն թիրութիւնները առաջ կուգան պարզապէս պաշտամունքի երկար տեսողութենէն և ժողովուրդին սպասելու ժամանակ շունենալէն . հետևապէս ամենակարեւոր հարկ մըն է ինքնին, որ նոր ժամակարգութիւն մը ունենայ Հայկ . նոր եկեղեցին, համապատասխան ժողովուրդի պահանջումներուն ու պէտքին :

Պաշտամունքի կրճատման գոյութիւնը շատոնց մուտք ունեցեր է մեր եկեղեցիին մէջ ինքնաբերաբար . երկար տաննէ ի վեր «Յայտնաւորքի» ընթերցումը զազրած է . չեն կարդացուիր նաև «Ճա-

չոց»ի մէջ գտնուած շատ մը կտորներ . զանց կ'առնուին «Տօնացոյց»ի ու «Մաշտոց»ի պարունակութեան խել մը մասերը , և եկեղեցականներու կողմէն որոշ ճիգ մը ինքնին կը տեսնուի ժամանակի խնայողութիւն ձեռք բերելու այս կամ այն յապաւումներով . բայց ինչո՞ւ այդ յապաւումը ըլլայ քմածին և անորոշ , ինչո՞ւ սահմանուած ճշգուած չըլլայ և չորդեղրուի նոր դրութեամբ ժամակարգութիւն մը , բոլոր հայ եկեղեցիներուն համար պարտադրուած և յաջորդած հինին :

ԺԱՄԵՐԳՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ՏՕՆԱԽՄԲՈՒԹԻՒՆ . —

Ս.մէն օր առաւօա և երեկոյ , ժամերգութիւն ունենալու սովորութիւնը անշուշտ շատ մը առաւելութիւններ ունի , պարտք մըն է ան , որ ժողովուրդը հաւաքապէս պիտի հառուցանէ իր Արարչին , որուն տեղը չկրնար բռնել ընտանեկան կամ առանձնական սղօթքը . բայց կէս ժամը կամ առաւօակն երեք քառորդը բուսական կը կարծենք լուր օրերու համար . մէկ երկու սղօթք , Ս . Գրական ընթերցում մը , կարճատե երգեցողութիւններ , համառօտ խրատական մը կրնան ամբողջացնել զայն . իսկ կիրակի օրերը , մէկուկէսէն մինչև երկու ժամ կարելի է տեղորոթիւն տալ առաւօտեան , իսկ մէկ ժամ երեկոյեան՝ ժամերգութեանց արդարեւ է թէ , ժողովուրդը այդ օրը թէ՛ պարտաւոր է և թէ՛ զիւրութիւն ու միջոց ունի ինքզինքը սովորականէն աւելի երկար ատեն նուիրելու եկեղեցական պաշտամունքին և հոգեկան վայելքին :



քին և հոգեկան վայելքին :

Տէրունական և սուրբերու տօնախմբութիւններն , նշանաւոր եղելութեանց , դէպքերու և դէմքերու յիշատակի հանդէսները կիրակի օրերուն վերապահուած պէտք է ըլլան ընդհանրապէս . անտեղութիւն մը չկայ բնաւ այլեւայլ սուրբերու տօնածին տօներուն միացմանը մէջ . փոխանակ տարին քսնի մը տօներ կատարելու ի յիշատակ Ս . Լուսաւորչին , կարելի է մէկ տօն ու մէկ կիրակի օր յատկացնել . նոյնպէս և Ս.ուաքեալներուն և այլն : Յիսուսի կեանքին ու յիշատակութեան գլխաւոր գիծերը կրնան ամփոփուիլ չորս կամ հինգ կիրակիներու և տօնախմբութեանց մէջ : Նաև անհրաժեշտ պայման մը պէտք չէ նկատել զուս հայկական չեղող տօներն ու սուրբերը և անոնց յաակացուած ժամերգութիւնները կատարել հայ եկեղեցիի մէջ . և եթէ քրիստոնէական—համայնասիրական հարկ մըն ալ սեպուի այդ , դժուարութիւն չկայ տարուան մէկ կիրակին ալ ոչ հայ նշանաւոր եկեղեցական դէմքերու յիշատակութեան նուիրելու մէջ . բայց ս'չ թէ այսօրուան պէս , տեսնել յիշատակութիւնը անուններու , որոնք պատմական հմայք մը չունենալէ զատ , որեւէ ազդեցութիւն մըն ալ չունին ժողովուրդին վրայ : Մենք անհրաժեշտ պէտք մը կը սեպենք միեւնոյն ատեն , որ Հայկ . նոր եկեղեցին , նոր տօներ ու յիշատակութիւններ ալ ունենայ կրօնական թէ աշխարհական այն հոյակապ դէմքերուն համար , որոնք վերջին

գարերու մէջ երևան եկած և Ազգին ու եկեղեցի-
 քան բազմաթիւ ու թանկագին ծառայութիւններ մա-
 տուցած ըլլալով մէկտեղ, ասկաւին դուրս կը մը-
 նան յիշատակելի և տօնելի անուններու ցանկէն :
 Արգարե ամբողջ իր մէջ կատաղութիւն մը կը դրայ,
 երբ կը տեսնէ, որ հայ եկեղեցին տօն ունի, օրի-
 նակի համար, Մերկերիտի մը, մինչդեռ անդին Աշ-
 տարակեցիին համար չունի. հայ եկեղեցին կը պատ-
 ուէ յիշատակը Գէորգ զօրավարին, բայց ո՛չ Մելի-
 քօֆ զօրավարին. հայ եկեղեցին կը տօնէ «յերկեմե-
 նից և ի խոնարհ» քառասուն մանուկներուն յիշա-
 տակը և կոտորածը, մինչդեռ իրենց մօր արգան-
 դէն հանուելով խողխողուած և քառասուն հազար-
 ներով մորթաուած հայ մանուկներուն յիշատակու-
 թիւն ընկու պէտքը չի զգար. կը հասկնանք թէ,
 բռնապետութեան օրով այս կարգի յաւելումները Ե-
 նիկ եկեղեցական տօներու մէջ ո՛չ միայն կարելի
 չէր, այլ և խօսելն ու գրելն անգամ սարսափելի
 կը մը կ'ունենար. և եթէ այս սուղերս Համիտին
 օրով հրատարակուէին, ապահովաբար և խոկոյն ես
 ալ «երանելի»ներուն քով չուած կ'ըլլայի, օրին մէջ
 ժամերով օրօրուելով յետոյ. բայց հիմա՞, սահմա-
 նադրութեան օրով ալ չենք կրնար խորհիլ, խօսիլ,
 գրել ու մանաւանդ գործադրել :

Մեր այս քանի մը սուղերը կ'ընդգրկեն հայկա-
 կան նոր եկեղեցիին ժամերգութեան համառոտուե-
 լու և տօները նոր դասաւորութեան մը ենթարկելու

հարցը. ի հարկէ պիտի չխորձենք տարուան 365
 օրերուն համար եկեղեցական պաշտամունքի և ա-
 բարօրութեանց ցուցակ մը ներկայացնել. այդ տե-
 սակ ձեռնարկի մը ո՛չ թէ մանրամասնութիւնը, այլ
 ընդհանուր մէկ պատկերն իսկ հատորի մը կը կա-
 բօրի. մենք կը բաւականանանք պէտքը մասնա-
 նշելով ու դիտել տալով թէ, դարեր առաջ պատ-
 բաստուած եկեղեցական մատենները տօնացոյց-
 ներն ու շարակրանները, անփոփոխ պահելով, անսնց-
 մէ նշանախնայ մը անգամ չպակսեցնելով, չէ՛ որ հայ
 եկեղեցին պիտի պահէ իր գոյութիւնը և վառ պի-
 տի մնայ ժողովուրդին ջերմեանդութիւնը կամ
 հաւատքը. հասած է ժամանակը, որ մեր եկեղե-
 ցական իշխանութիւնք ձեռնարկեն գործի. ձեռն-
 հաս յանձնաժողով մը ի Ս. Էջմիածին, ընդ նա-
 խագահութեամբ Հայրապետին, կրնայ քանի մը
 ամսուան մէջ պարաստել նոր Տօնացոյց մը և
 փոփոխութեան ենթարկել եկեղեցական մատենները.
 անցած են նաև եկեղեցական համադրամար ժո-
 ղովներ գուժարելու դժուարութեան ժամանակները,
 որով կարելի է ուղուած ասան հարկ դաստուած հա-
 մադրամարը կազմել, որչաւմներ տալ և ընտրել
 «բարեկարգիչ յանձնաժողովը» : Երբեք մոռնալու չէ,
 որ լծացումը փճացում կը պահանջէ : Ժողովուրդը,
 հիմա վերացականէ, մերկնականէ չա՛տ աւելի թանձ-
 րացեալ, գործնականի կը կարօտի : Կարճ ու ամ-
 փոփ և ներդաշնակ ու հաճելի պաշտամունքի մը

կը միանայ օրուան պատշաճ հմտալից քարոզ մը, առաջնորդող բեմախօսութիւն մը, շատ օգտակար պիտի ըլլայ մեր ժողովուրդին, որ աւելի մեծ եռանդով պիտի յարի ու փարի իր կրօնքին ու եկեղեցիին. իրօք խիստ մեծ է հայուն եկեղեցասիրութիւնը, որ ա՛յնքան ուժացումի իրաւացի պատճառներ ունենալով մէկտեղ. դեռ կը մնայ անոր մէջ իր ստուարագոյն մեծամասնութեամբ, ուրեմն ո՛րքան աւելի զօրաւոր պիտի ըլլայ հաւատքը հայուն, կրօնասիրութիւնը հայուն, տոհմասիրութիւնը հայուն, կը եկեղեցին դրուի ժամանակի պահանջումներուն համապատասխանող վիճակի մէջ: Այն ատեն, ես կը հաւատամ, թէ անկրօնութեան հոսանքը՝ որ կըսպասնայ մեր գոյութեան, պիտի դադրի, և մայրենի եկեղեցիէն հեռացող բողոքական ու կաթոլիկ մեր եղբայրները՝ պիտի վերադառնան կրկին անոր ծոցը, գիտնալով թէ, հայը միայն հա՛յ եկեղեցիին մէջ կրնայ պահել իր գոյութիւնը, կրնայ գտնել մաքի խաղաղութիւն, սրտի ոյժ, և հողի պայծառութիւն. միութիւնը պիտի ծնի զօրութիւն. ո՛վ չի գիտեր թէ, հայութիւնը քաղաքական և անտեսական ո՛րքան մեծամեծ կորուսաներ ունեցած է ու կ'ունենայ կըրօնական բաժանումներու կրեպէն. ո՛վ չիգիտեր թէ անկրօնութեան զէնքը և հայ եկեղեցիէն հեռացող հայերուն գիտաղութիւնները արդէն զլիսաւորապէս ուղղուած են ու կը վերաբերին եկեղեցական այն բարեփոխումներուն, զոր մենք կը մասնանշենք մեր

տեսութիւններուն մէջ. և կըր կատարուին բարեփոխութիւնները, կը խոնարհի զէնքը ու կը զաղբին գիտաղութիւնները:

ԲԵՄԸ. — Կրօնական պաշտամունքի և արարողութեանց մէջ փնտռուելիք էական հանգամանքները բնականաբար կը կայանան անոնց, մարդկային զգացումներուն վրայ թողուցած տարւորութեան մէջ: Դաշն ու գեղեցիկ երգեցողութիւնները կը պարարեն ու կը թրթռացնեն հաւատացեալին լիսկիքի գործարանը. չէնքին փառաւորութիւնն ու արտաքին և ներքին զարդարանքները իրենց գլխով ազդեցողութիւնը կը թողուն տեսանլիքին վրայ. խնկաբոյր անուշահոտութիւնները կը հրապուրեն մարդուս քիմքը, ու այսպէս արտաքին ազգակներ կուգան հաւատքի և բարեպաշտութեան օծումով մը մաքրագործել մտայլամած հոգին, որ սաւառնելով աշխարհիկ տափակութիւններէն վեր՛ անհունութեան մէջ խաղաղութեան հանգրուաններ կ'որոնէ, զերծ ու ազատ զգալու համար ինքզինքը՝ ընթացիկ կեանքի փոթորկայոյզ ուկէանին ալեմփումներէն. անտարակուսելի է այս ամէնուն մէջ մտքին ունենալիք մեծագոյն դերը, որուն գրգապատճառները պիտի ըլլան հարկաւ Ս. գրական ընթերցումներն ու կրօնական բեմը. և ասոնք ո՛րքան աւելի ազդեցիկ ըլլան ու մտքին ծալքերը ուժգնօրէն թափանցող, ա՛յնքան աւելի կ'ազնուանայ մարդ իր գործերուն և խորհուրդներուն մէջ. ա՛յնքան աւելի կը զօրանայ

իր զէպի բարին ունեցած հակու մը և լաւագոյն իտէ-
աղներու հետապնդումը . հասարակօրէն դիտուած
իրողութիւն մըն է թէ , որ և է եկեղեցիի մը բեմը ,
կրբ ունեցած է իր պերճախօս քարոզիչը , եկեղեցին
ալ միշտ լեւիլեցուն և զաժ է հաւատասցեալներու
բազմութեամբ . իսկ այն եկեղեցիները որ զուրկ մը-
նացած են այս առաւելութենէն , ժողովուրդն ալ
պաղ վերաբերում մը ցոյց տուած է հանդէպ իր կը-
րօնական պարտականութեանց : Հմտութեամբ օժ-
տուած բեմախօս մը մազնիս մըն է իսկապէս , ժո-
ղովուրդը ձգողութեան օրէնքին ենթարկող . ուս-
տի Հայկական նոր եկեղեցին հարկ է որ ամէն տեղ
բեմի հրապոյրը երեւան բերէ իր բովանդակ չքե-
ղութեամբ և առինքնելու կարողութեամբ . ու այդ
վիճակը սիսալ է սեփական համարել միայն քարո-
զիչ վարդապետներու կամ եպիսկոպոսներու , քանի
որ ամէն եկեղեցի չկրնար ունենալ զանոնք . հայ ե-
կեղեցին պէտք է որ ունենայ ուսեալ և բանխորտն
քահանաներ , որոնք կարող բլլան բեմին փառքը
կազմել և զգալի ընել չտալ քարոզիչին բացակայ-
ութիւնը . ալ հերիք է որ մենք քահանան նկատենք
միմիայն մկրտող , պսակող և թաղող պաշտօնեայ
մը և զայն թողունք իր ներկայ խեղճ ու հրակ վիճա-
կին մէջ :

ԳՐԱԲԱՐԻ ԲԱՐՁՈՒՄԸ .— Հասած է ժամա-
նակը , որ Ս . գրական ընթերցումները աշխարհա-
բար լեզուով կատարուին եկեղեցիին մէջ . մարդ մը

չիկրնար ազգուիլ ընթերցումներէ՝ զօրոնք չէ կա-
րող հասնալ . չեմ գիտեր ինչ կը շահնք աշխարհն
յամառութեամբ կառչած մնայով գրաբարին , լեզուի
մը , զոր հակառակ իր ազգային նուիրականութեան ,
նոր սերունդն ալ հետզհետէ աւելի մեծ արամադրու-
թիւն ցոյց կուտայ մտնալու : Կը խօսինք աշխար-
հիկ լեզուով , կը կարգանք ու կը գրենք նոյնպէս .
թէ՛ եկեղեցիի , թէ՛ լսարանի մէջ բեմախօսութիւն-
ներու կ'ունինդրենք աշխարհաբար . մեր գալուցնե-
րուն մեծագոյն մտաէն վտարուած կը գաննք գրա-
բարը , և սակայն . սնոխփոխ կը պահենք զայն և
կեղեցական ընթերցումներու մէջ : Սասցդ է թէ ,
գրաբարը ի՞ր հնութիւն և ատմային գանձ , թան-
կազին է մեզի համար և դեռ հայ գրականութիւնը
չառ պէտք ունի անոր՝ ուսճանալու և զարգանալու
տեսակէտով . բայց , դադրած է ան իր ժողովրդա-
կանութենէն . կրթական բարձրագոյն հաստատու-
թեանց և լեզուաբանական վարժարաններու մէջ
կարելի է պահել անոր գոյութիւնը և օգտուիլ մեր
նախնեաց գանձարանէն . եկեղեցիին մէջ ալ , շա-
րականներն ու մեղեդիները կրնան գրաբար պահ-
ուիլ և մեր ոսկեդարեան լեզուին իսպառ բնաջն-
ջումը արգիլել , սակայն ինչպէս տարրական նախա-
կրթութեան մէջ տակաւին գրաբարի դասախօսու-
թեան հետամտիլը ինքնին ժամավաճառութիւն մըն
է ուսանողին համար և աւելորդ ու սպարդիւն զարդ

մը՝ կրթական ծրագիրներուն, այնպէս ալ, հայ և կեղեցիին մէջ, հասկնալը անհրաժեշտ ընթերցումներուն՝ աշխարհիկ լեզուի չվերածուիլը, մեծագոյն սխալ մըն է մեր կարծիքով: Բողոքականութիւնը աշխարհաբարին ա՛յնպիսի մղում մը առաւ, որ այլ ևս ժողովուրդը երբեք խրատելու նախապաշարումը չունենար աւետարաններուն, առաքելական թուղթերուն, աղօթքներուն, քարոզներուն, Հին կտակարանի մասերուն աշխարհաբար ընթերցումէն. ընդհակառակը շատ հաճելի պիտի լիբնէր, երբ մտիկ ընէ անոնց՝ իր խօսած ու հասկցած լեզուով. ո՞վ չզիտեր, թէ եկեղեցի յաճախողներուն ստուարագոյն մասը, մանաւանդ կիները. երբեք ի վիճակի չեն ըմբռնելու գրաբարը, և դպրոցներէ ելնող նոր սերունդին մեծ մասին ալ անծանօթ կը մնայ ան. հարկ է հաւաւելցնել, որ հիմա ժողովրդական խաւերու մէջ յաճախ կը լսուին գանգատներ, թէ՛ չենք հասկնար եկեղեցիին մէջ կաղաթուածները: Ինչպէս ըսինք, շարականներ և ուրիշ կտորներ իբր երգեցողութիւն կրնան գրաբար պահուիլ, որովհետեւ ժողովուրդը աւելի անոնց զմայլելի եղանակներէն կ'ազդուի, քան թէ, բառերէն և իմաստներէն. բայց Հին և նոր կտակարաններն ու կարգ մը եկեղեցական հոգեշահ ընթերցումներն անհրաժեշտ է որ հասկնայ ժողովուրդը, և որպէսզի հասկնայ, հարկ է աշխարհաբարի վերածել: Ինչ է պատճառը, որ բողոքականներու ո՛չ միայն չարա-

հասները, այլ և տղաքները, կիներն ու աղջիկներն ալ, անբաղդատելի սուաւելութիւն մը ունին Ս. Գրքի պարունակութիւնը գիտնալու մասին՝ լուսաւորչականներէն. անոնց ծանօթ են Աստուածաշունչի զլիսաւոր դէպքերն ու դէմքերը, Քրիստոսի կեանքն ու վարդապետութիւնները, իրաւ է թէ, բողոքական վարժարաններու մէջ աւելի մեծ խնամով կ'աւանդուի Սրբազան պատմութիւնը, քան ոչ-բողոքական հայ դպրոցներու մէջ, և անոնք կիրականօրեայ դպրոցներ ու դասեր ալ ունին, բայց կրօնական պաշտամունքի ատեն, Ս, գրական ընթերցումներուն հասկնալի ըլլալն է որ զանոնք գիտուն՝ և հակառակ վիճակը հայ եկեղեցւոյ զաւակները տգէտ թողուցած է Ս. Գրոց պարունակութեան՝ ընդհանուր առումով. ու գիտութեան և ազգայնութեան հետեւանքներուն վրայ խօսին իսկ աւելորդ է, բոլոր աւելորդապաշտութիւնները այդ ազգայնութեան արդիւնքը չեն միթէ:

ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐՈՒՆ ԵՂԱՆԱԿԸ. — Գալով այդ ընթերցումներուն հանդիսաւոր ձեւ ու մասնաւոր եղանակ ունենալուն, ես օգտակար կը գտնեմ և պատկառազու, միայն թէ, անոնք կարդացուելու են, ջինջ, յստակ և որոշ ստոգանութեամբ, և ո՛չ թէ, մեր կարգ մը անբարոյներուն, քահանաներուն և վարդապետներուն նման ձայնի անտեղի և անիմաստ ելեէջներով ու ձեքձեքումներով, Աւետարանները, առաքելական թուղթերը, մար-

գարէականն և այլ գրուածքները կրնանք կարգալ բարձրածայն և սովորականէ տարբեր եղանակով մը, որ պարզութեան, վսեմութեան հետ միացնէ հասկնալիութիւնը և սպաւորիչ հանդամանքը. արդարեւ ամօթ բան է մտիկ ընել մարդկային բերաններէ սուրբ բնթերցումներ և կարծել թէ Չօնոկրաֆի մը խաղերուն կ'ունկնդրէ: Պարզ խօսակցութեան կամ սովորական ընթերցումի ձևը՝ Ս. Գրոց կտորներուն, կարծես մասամբ կը կորսնցնէ իր վեհութիւնն ու երկնայինութիւնը. ևս չա՛տ հիանալի կը գաննմ հայ եկեղեցիի ՕՐԹԻ, ՊՈՒՍՍԻՈՒՄԷ, ԵՐԿԻԻՂԱՄՈՒԹԵԱՄԲ ԼՈՒՍՐՈՒՔ, ՍՍԷ ՍՍՏՈՒԱՅ նախապարտատական ձայներգութիւնները՝ երկնային պատգամներուն ունկնդրելու համար. գէշն այն է, որ այդ բառերուն իմաստն ալ յաճախ չգիտեր ունկնդիրը և հասկցնելու փոյթն ալ չեն ունենար օր մը՝ պաշտօնեաները: Ինչպէս որ բեմախօս մը ա՛յնքան աւելի ազդու և արակամ հմայք մը կ'ունենայ, որքան աւելի խրոխտ ձայն, չարմումներու բնականութիւն, ունկնդիրները առինքնելու յարմարութիւն մարմնացնէ իր վրայ, այնպէս ալ սրբազան ընթերցումները, սովորականէ տարբեր դիւթանք մը ունենալու են իմաստի և արտայայտութեան, որպէսզի ունկնդիրը թէ՛ հասկնայ և թէ՛ զգածուի մտքի ու սրտի համաչափութեամբ և սպաւորութիւնը խորունկ բլլայ ու ներշնչող:

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆՆԵՐՈՒ ԱՄՈՒՍՆՈՒԹԻԻՆ.—

Քանի մը խօսք ալ հայ հոգեւորականութեան մասին: Կրօնք մը, եկեղեցի մը կը սրբանայ, կը բարձրանայ իր ներկայացուցիչներուն միջոցաւ. եթէ Քրիստոսի անձին վրայ մարմնացած չլլար սրբութիւնն ու կեանքի անարատութիւնը, եթէ ինքը ապրած չլլար իր քարոզութիւններուն համեմատ, իր խօսքերուն չհամապատասխանէին իր գործքերը, ապահովարար իր հաստատած կրօնքն ու եկեղեցին ալ այսօրուան արեւելեական ծաւալումն ու տարածումը պիտի չունենային: Հայկական եկեղեցին չա՛տ բան չա՛նք է իր արժանիարի ներկայացուցիչներէն, և չա՛տ ալ կորսնցուցած՝ անարժաններէն. ասի պատմական և իրական կալուածներու վրայ ստուգուած անհերքելի ճշմարտութիւն մըն է և անշուշտ աւելորդ է օրինակներ առաջ բերել: Բարձրացնենք եկեղեցականութիւնը և կը բարձրանայ եկեղեցին. բայց բարձրացնողն ալ ժողովուրդը պիտի ըլլայ դարձեալ, ապահովելով անոր ապրուստն ու գիրքը և ընծայելով բարձրացումի միջոցներ, որոնց չարքին կը պատկանին կուսակրօնութեան բարձումը և քահանաներու վերամուսնութեան արգելքին ջնջումը: Այսօր ո՛րքան մեծ պիտի ըլլար թիւը արժանաւոր ու կարող վարդապետներուն, եպիսկոպոստներուն, եթէ ամուրի վիճակին անբնական պայմանադրութիւնը գոյութիւն չունենար. և ո՛րքան առատօրէն պիտի ունենայինք ընտիր, ուսեալ, վստահելի քահանաներ, եթէ իրենց կնոջ մահէն յետոյ, կրկին

ամուսնանալու անկարելիութեան խրատելիակը չը խրտչեցնէր երիտասարդութիւնը . մանտրախի ու խընամքի կարօտ որբեր գէթ խորթ մօր մը խնամքին ենթարկել կարողանալու անհնարութիւնը չահարեկեր քահանայութեան փափաքողները . այս մասին , կ'առարկուի թէ , այսպիսի քահանայ մը կրնայ կըրկին ամուսնանալ իր պաշտօնը ձգելով . բայց այս պայմանը ունի՞ բանաւորութեան հիմ մը և բամբասանքի առիթ և ներքին բաղձանքի ջլատում չընծայեր միթէ : Այս կրկին խնդիրները շա՛տ ու շատ ծեծուած են . Ս . Գրքի օրինակներով և նոյն իսկ քրիստոնէութեան նախնական դարերու օտար և հայ եկեղեցականներու ամուսնական վիճակներով ասպացուցուած ալ է դրուած արգելքներուն անհրաժեշտ չըլլալը , և սակայն անըմբռնելի յամատութեամբ տակաւին անձեռնմխելի կը պահուին անոնք : Կուսակրօնութեան մէջ , ամուրիմացած քահանայութեան մէջ , գործուած ղեղծումները , ապականութիւնները , գայթակղութիւնները , անկէ ծնունդ աւած չարիքները , պատուական եկեղեցականներու վաղահաս մահերը , օ՛հ , դեռ չեն սթափեցուցած հայ ազգը , Ի՛նչ , մի՞թէ լաւագոյն քրիստոնեաներ չեն և լաւագէտ չեն ըմբռնած Քրիստոնէութեան ուզին՝ այն ազգերը՝ որոնց եկեղեցական պաշտօնէութիւնը ենթակայ չէ այս կաշկանդող լուծին , այս անբնական պահանջկոտութեան , որուն երեսէն տուժեր է ու կը տուժէ հայ եկեղեցին . չթափա-

սինք պատմական փաստերու յառաջարկումներու մէջ : Ներսէս վարժապետեանի վաղահաս մահը արգիւնք չէ՞ր կուսակրօնութեան . Խորէն Նարպէյի անուանարկումները չէ՞ին ծներ նոյն վիճակէն . և վերջերս Տրապիզոնի Առաջնորդ Էմմանուէլ Պալեան , ու հիմա ալ Արարիի Սուրբ Մեհրուժան Աշխարհունի , այդ հանդամանքներու ներքեւ չէ՞ որ թողուցին իրենց սքեմը . ո՛չ կրեքք . բնութեան օրէնքները անդիտանալ կամ անոնց դէմ ըմբոստանալ , անխուսափելիօրէն չարիք կ'արտադրեն և ո՛չ թէ բարիք . որ և է ասպարէզի մը սահմանափակումը յետադիմութիւն կը նշանակէ և ո՛չ թէ յառաջդիմութիւն : Հայկական նոր եկեղեցին երբ իր պաշտօնեաներուն ասպարէզը մաքրէ այդ խոչընդոսներէն , պիտի օժտուի նոր կեանքով մը՝ համակ եռանդ և ոգեւորութիւն ցոլացնող : Ամէն ասպարէզի մէջ հետզհետէական բարձրացման հաւանուկութիւնն ու յոյսն է ներկայ դարուն յառաջդիմութեան ջիղը . եկեղեցական ասպարէզը պատիւի , գիրքի , վայելքի տեսակէտով քաղաքական ասպարէզէն իսկ թերևս նախանձելի կրնայ համարուիլ . բա՛ւ է որ բնականութենէ խտորող , յառաջդիմութիւն սանձող , պաշտածութենէ հեռացող պայմաններ դադրին գոյութիւն ունենալէ : Հայ եկեղեցին անարժան պաշտօնեաներէ մաքրապործելու ամէնէնէն ազդու միջոցներէն մէկն է այս պայմանը և հրամայական պահանջը ժամանակին , ուստի և գոր-

ծաղրութիւնը կենսական :

ՄԻՍՍԿԱՆ ԲՍՐԵՓՈՒՆՈՒՄԸ.— Հայ եկեղեցւոյ ծխական բարեփոխումներուն և կարգ մը աւետարապաշտական սովորութիւններուն ջնջումի ժամանակը հասած է վճռականագէտ . եթէ Լուսաւորիչ տանըվեց զար առաջ կուտարաշտութենէ նորագարծ քրիստոնեաները մէկէն իմէկ չխրոչեցնելու և ապաշտութեան ու քրիստոնէութեան մէջ մերձաւոր նմանութիւններ ցոյց տալու խոհամտութեամբ հեթանոսական ո՛չ այնքան էական պաշտամունքներ կամ սովորութիւններ կարեւոր նկատեց պահել նորահաստատ հայ եկեղեցիին մէջ, ու այդ կարգի միջոց մը հարկաւոր համարեց նոր կրօնքին տարածման, 16 դար յետոյ ալ, ներկայ քաղաքակիրթ և լուսաւորեալ ժամանակին, նոյն սովորութիւններուն շարունակութիւնը՝ չափէն աւելի անարդարանալի և ոչ-պատուարեր պարագայ մըն է մեր Ազգին համար . երբ պահ մը խորհելու ըլլանք և քրիստոնէութեան առաջին դարերու և քսաներորդ դարու հայերուն իրարմէ ունեցած ահազին անջրպետը և խորհելու, զգալու, գատելու կարողութիւններուն անհուն տարբերութիւնը ինկատի առնենք, մենք ալ պիտի գարմանանք թէ ինչպէս տակաւին կը պահուին սովորութիւններ, որոնց ո՛չ կարեւորութիւն կուտանք և ոչ պէտքը կը զգանք . հեթանոս հայեր գարերէ իվեր գաղթած են մեր մէջ գոյութիւն ունենալէ . և հայ եկեղեցին ո՛չ մէկ մտածումով ու

հայեցակէտով պէտք չունի հեթանոսական սովորութիւններու . անոնք փտտած, մաշած ձորձեր են, որ նոր ու փայլուն հանդերձները կ'ազատակն միայն . հայ եկեղեցին չունի սիրաշահուելու հեթանոս զաւակներ հիմա, այլ կրօնքէ ուժացած, սոփեստութենէ վարակուած, ԻՐԱՒԱՑԻ ԴԻՏՈՂՈՒԹԵԱՆՑ զէնքերով զինուած զաւակներ ունի, որոնք կը թշնամանեն զինքը, կը հարուածեն զինքը և կը պատերազմին իրեն զէմ . ու եթէ յաջողութիւններ կը գտնեն երբեմն, պատճառն այն է, որ հայ եկեղեցին բուռն յարձակումներու նշաւակ ակար կողմն ունի . ու ակար կողմերէն մէկն ալ կը զբաւորի ծխական սովորութիւններու, վճիռ քրիստոնէութենէ խտարուած պաշտամունքներու . արարողութիւններու, եկեղեցական կարգ մը կանոնադրութիւններու մէջ . ո՞ր լուսամբա, քիչ շատ զարգացած հայ, կրնայ կարգալ մեր Մաշտոցն ու Տօնացոյցը, առանց զգալու արդար զայրոյթ, որ տակաւին կը մնան իրենց նախնական վիճակին ու պայմաններուն տակ ծէսերն ու արարողութիւնները . իրաւ է թէ, անոնց մէջ ինքնին զաղթած, գործադրութենէ ինկած շատ կէտերու կը հանդիպինք այսօր . բայց ինչո՞ւ կը մնան իրենց տեղը և տեղի կուտան քննադատութեան : Հարկ է որ հայկական նոր եկեղեցիին Մաշտոցն ու Տօնացոյցը և եկեղեցական բոլոր մատենները՝ բարեփոխուին, յաւելուներ, կրճատուեն կրեն և չունենան իրենց մէջ

քննադատելի նշանախնայ մը անդամ: Ժամանակի սղիին, զիտակածն ճշմարտութիւններուն, մարդոց քաղաքակրթութեան աստիճանին ու զարգացման, կարելի է պատշաճեցնել Քրիստոսի քարոզած կրօնքը, և եկեղեցական պաշտամունքներն ու հաւատաւիքները. և երբ հայ եկեղեցին այս հիման վրայ սրբազրուի և փոփոխուի, անպարտելի և անառիկ հաստատութիւն մը պիտի ըլլայ, պահելով հանգերծ իր հարազատութիւնը և տոհմային կիւքը անաղարս. յայտնի է թէ, մեր արդի եկեղեցին իր արարողութիւններով, դաւանութիւններով ու ծէսերով նոյնը չէ մնացած, ինչ որ էր իր հաստատուած ժամանակ, և քոյր եկեղեցիներէ եկամուտ չատ բաներ ունի իր մէջ. այժմ վտարուելու արժանի իսկ ինչ որ, որպէս առիթ ունեցանք ըսելու, Լուսաւորիչ և ուրիշ հայ հայրապետներ կարուոր նրկատած և առաքելական եկեղեցիին մէջ մուծած են ժաւանակի պահանջումներուն համեմատ, մենք ալ անոնցմէ հարկ եղածը կրնանք ջնջել այսօր, միեւնոյն հարկեցուցիչ ժաւանակի պահանջումներուն համեմատ, ու այս կերպով, ո՛չ կորսնցուցած կ'ըլլանք մեր տոհմային ինքնայատկութիւնները, ո՛չ ալ մեզանչած՝ մեր երանելի հայրապետներուն դէմ, անոնց հաստատած կարգն ու սարքը փոփոխելով:

ՊԱՆԿՆՈՂՈՒԹԻՒՆ.— Հայկական նոր եկեղեցին, զինքը ներկայացնող կամ իր պաշտօնականները հանդիսացող կղերականներուն վրայէն իս'պատ

վերցնելու է կեղծիքի զիմակը. ո՛րքան կը պատշաճի մեր եկեղեցականներու մեծազոյն մասին Քրիստոսի սախօսքը. «Ասն և մ'չ առնեն. ընտինս ծանուես դնեն ի վերայ ուսոց մարդկան և ինքեանք մատամբ իսկ ո՛չ կամին շարժել զնսսա:» Քսան դար առաջ Աստուծոյ Որդին կը յանդիմանէր փրիսեցիները ա'ջնպիսի արարքներու համար, որոնցմով կը յատկանշուին այսօր իր հայ փոխանորդները. օրինակի համար, եկեղեցիէն սահմանադրուած պահերու ինդրոյն մէջ, պահքեր, որոնք տարուան ընթացքին, այլեայլ անուաներով իրարու կը յաջորդեն իրենց բովանդակ անընականութեամբ. արդեօք քանի՞ եկեղեցական ունինք, որ կրնան իրենց ձեռքը կուրծքերուն վրայ դնել և յայտարարել թէ, այդ պահքերը կը պահեն իրենք ճշգրտութեամբ: Ես ինքս, անձնապէս տեսած եմ վարդապետներ ու քահանաներ, որոնք իմ ներկայութեանս անաստած են պահքի օրէնքներուն. թողունք թէ, պահքը շատոնց կորսնցուցեր է իր բուն նշանակութիւնը և բարոյական յատկութիւնը, ու լսկ նիւթական ատուով կը հասկցուի հիմա, ժողովուրդին մէջ ալ մատի վրայ կը համրուին պահք բռնողները. շատեր զայն ապրուստի ինայտղութիւն մը կը նկատեն, (ինչ ծիծաղելի ինայտղութիւն): Այս իրականութեան առջեւ, եկեղեցիին քարոզած պահքերը, սրնգուրուած կեղծիքով, ընդհանրութենէն անդօրծաղրելի, ինչո՞ւ պիտի պահեն իրենց անուանական

գոյութիւնը , որ արդիւնք մը չունենալէ զատ , տեղի կուտայ միայն խճրճանքի :

ԱՄՈՒՍՆԱԿԱՆ ՕՐԷՆՔՆԵՐ . — Ամուրի կըզերականութեան բարձու մըն անհրա՛ժեշտութեան , զուգընթաց կարեւորութիւն ունի նաև ամուսնական նոր ու թարմ օրէնքներու գոյութիւնը : Հոս ալ գեղծում ու կեղծիք , թերութիւն ու չիտթութիւն անպակաս են : Ծիւղահամարի անհեթեթ հեռաւորութիւնները բաւական կարճացած են արդարև վերջին տարիներու մէջ հայրապետական կարգադրութեամբ մը , սակայն դեռ կան ճշդուելի սահմաններ : Ամուսնութեան և ամուսնալուծութեան որոշ օրէնքներ չունի հայ եկեղեցին . դեռ շատ տեղ քահանան կը պսակէ 10 — 12 տարեկան մանչն ու աղջիկը և 50 — 60 տարեկան զառամած այրն ու կինը . հետեւանքները յայտնի են , այլասեռում և ցեղային վատթարացում . դեռ պակաս չեն բնի ամուսնութիւնները , ծնողական իրաւունքի չարաչար կիրարկումը և շատ մերձաւոր ազգականներու , արեւակիցներու միջեւ թողատրուած պսակները՝ չնորձիւ մամնային , որ կը կուրացնէ պսակ դնող քահանային տէքն ալ միտքն ալ : Միւս կողմէն տակաւին հասկցուած չէ անհաւատարիմ էրկան և անհաւատարիմ կնոջ իրաւունքի հաւաստութիւնը և ձեռք բերուած ամուսնալուծումներուն մէջ առհասարակ կինն է որ կը տուժէ : Ամուսնական խնամով պատրաստուած , ուսումնասիրուածն

օրինագրքի մը պէտքն ունի հայ եկեղեցին , որում մէջ ճշդուած ըլլալու են բոլոր կարգի ամուսնական պայմաններն և ամուսնալուծութեան սահմանները , որ տակաւին միմիայն անհաւատարմութեան առիթով գործադրելի է , մինչդեռ անդին չա՛տ կենտական պարագաներ անտես կ'առնուին , ինչպէս , ամուսնութիւն , սեռական անկարողութիւն , խեղաբարութիւն , լուսնոտութիւն , անբուժելի ախտեր , մշտնջենական դատապարտութիւն , երկարամտայ պանդըրխտութիւն և այլն : Ամուսնութիւնը իր իսկական նպատակին ծառայեցնող օրէնքներ քանի գոյութիւն չունենան մեր մէջ , հայը ընտանեկան բաղձացեալ կազմակերպութիւն չի կրնար ունենալ և հետեւապէս Ազգն ալ կը զրկուի այն բարգաւաճումէն , այն առոյգ և առողջ սերունդէն , որուն ա՛յնքան կը կարօտի , և զոր կը պատկերացնէ մեզ հոգեւոյս Հայրիկին ԴՐԱԽՏԻ ԸՆՏԱՆԻՔԸ ,

ԴԱՒԱՆԱԲԱՆԱԿԱՆ . — Հայ եկեղեցին պառակտուած է այսօր իր մէջ և հեռացած են իրմէն իր զաւակներէն կարեւոր մաս մը և յարած բողոքականութեան և կաթոլիկութեան . ու այս բաժանումը ո՛րքան ալ ազգայնական տեսակէտով կենտական չհամարուի , ակներեւ է թէ զօրութեան տկարութիւն կը նշանակէ և իր բազմաթիւ չարիքներն ունի , ըլլա՛յ նիւթական , ըլլայ բարոյական և քաղաքական հայեացքներու տակ : Բարեկարգուած հայ եկեղեցին , իր ծոցէն հեռացող զաւակներուն

միութեան համար դաւանաբանական և վարդապետական կոնֆիւններն ալ պէտք է որ պարզէ : Մեր եկեղեցին ունի իր ՀՍԻԱՏՈՅ ՀՍՆԳԱՆԱԿԸ , որուն մէջ խտացած են իր դաւանութիւններն ու վարդապետութիւնները . այդ Հանգանակը իր ամբողջութեամբ ընդունելի է տարբեր եկեղեցիներու յարող հայերուն կողմէն . և որովհետեւ քրիստոնէական կրօնքին ու հաւատքին ամէնէն էական ու կենսական դաւանութիւնները ամփոփուած են հոն , վարդապետական տարբերութիւնները նոյն եկեղեցիներուն , հարկ է երկրորդական նկատուին և տեղի ասն միութեան՝ դաւանութեան մը չափ կենսական՝ նրբաւէրին ու կոչին . եթէ մենք ճշմարտապէս Քրիստոսի հետեւողներ ենք , Անոր Աւետարանը բաւական է մեզ տալու ինչ որ կը փափաքինք ունենալ երկրի վրայ ու երկինքի մէջ . Պատը ընդհանուր քրիստոնէական եկեղեցիին պեսն է եզեր ու Պետրոս առաքեալին փոխանորդը՝ թէ ո՛չ , Աստուածամկնի կուսութիւնը մշտնջենաւոր է եզեր՝ թէ ո՛չ , Քրիստոսէ դատ սուրբերն ալ կրնան բարեխօսել թէ ո՛չ , այս հարցերն ու իրենց նմանները , որոնց մասին դարերով վիճաբանութիւններ , քննութիւններ , թեր ու զէմ կարծիքներ յայտնուած են , մի՞թէ այնքան էական են , որ հայ-լուսաւորչականներուն , հայ-ղօքականներուն և հայ-կաթողիկոսներուն՝ անտեղիտալի արգելքներ համարուին հայկական նոր եկեղեցիին կամ ուրիշ բացատրութեամբ , բարեկարգուած

մայրենի եկեղեցիին շուրջը բոլորուելու , անոր տաքուկ ծոյցին մէջ միանալու և զրկախառնուելու . չե՛մ կարծեր և չե՛մ ալ ուզեր հաւատալ՝ այդ անկարելիութեան . մնաց որ միեւնոյն եկեղեցիին պատկանող անհատներուն մէջ ալ կայ այս կամ այն դաւանութեան նկատմամբ տարբեր հայեցողութիւններ ու հատկացողութիւններ , որոնք սակայն պատճառ մը չեն ըլլար նոյն եկեղեցիին հետնալու . ազատ է ամէն քրիստոնէայ կարգալու Աստուածաշունչը և ընդունելու արուած այս կամ այն մեկնութիւնը , թող հայկական նոր եկեղեցին իր դաւանութեանց մէջ չիմ ունենայ «Հաւատայ հանդանակը» և այդ չիմին շրայ թող միանայ աշխարհի վրայ տարածուած ընդհանուր քրիստոնէայ հայութիւնը . ու զժուար պիտի չերեսի իրեն մէկ եկեղեցի մը կազմելը , ինչպէս էր երբեմն . ապահով թող ըլլան հայ-կաթողիկոսի , որ Պետրոս Առաքեալ երբեք չպիտի ցաւի իրենցմէ , եթէ փոխանակ զինքը՝ եկեղեցւոյ պիտ ձանձնալու , ուղղակի իր վարդապետին ընծայուին ամէն՝ փառք ու պատիւ . վասն թող ըլլան հայ-ղօքականները , որ Քրիստոս ընա՛ւ պիտի չվշտանայ իրենցմէ , եթէ Իր սիրեցեալ մօր և Իր անուան համար նախատեւոյ սուրբերուն քիչ մը աւելի պատիւ ու յարգ ընծային . Հայ-լուսաւորչականներն ալ տարակոյս թող չունենան թէ , ամենե՛ւին Աստուածածին ու սուրբերը չպիտի բարկանան իրենց , երբ միմիայն Յիսուսի բարեխօսութեան կը դիմեն , որուն

չորհիւ արդէն փրկուած են Աստուածածինն ալ սուրբերն ալ . Նաբոլիի Մասթրիլլային սրոջ նպատակի մը համար յերկրուած պատմութիւնը հիմա ալ հաւատացողներ ունի : Միտքերը պատրաստուած են . անցեալին կը վերաբերին այն օրերը, երբ բողոքականները կը նկատէին լուսաւորչականները՝ կուսպաշտ, և լուսաւորչականներն ալ զանոնք կը ձանձնային հերետիկոս . եկեղեցական բարեկարգութեան հարցը երբ լուծուի, բարի կամեցողութիւնը երբ ցունց սոյ սրտերուն, միութիւնը կատարուած է :

ԱՄՓՈՓՈՒՄ . — Մեր այս հակիրճ տեսութիւնները վերջացնելէ առաջ, ըսենք որ, զանոնք գրելու ատեն, նախապէս չենք պատրաստած մասնաւոր ծրագիր մը և անոր համեմատ բարեկարգութեան հարցը վերլուծած՝ մեր բմբուսներով, որովհետեւ մեր նպատակը եղած է ո՛չ թէ ընդարձակ ուսումնասիրութեամբ մը ի վեո հանել Հայկական նոր եկեղեցիի մը կազմակերպութեան բոլոր մանրամասնութիւնները, բան մը՝ որուն կը խոստովանինք թէ ձեռնհասութիւն ալ չունինք—այլ եկեղեցիին սպառնացող վտանգէն հրահրուած, միայն աղաղակ մըն ալ մեր կողմէն բարձրացնել եկեղեցական բարեկարգութեան ստիպողականութիւնը շեշտող, վերածնունդ և Սահմանադրական կարգ ու սարքերու տակ կենդանացող հայութեան եկեղեցին ալ պէտք է որ կրէ վերածնութեան կնիքը և թօթափէ հնութեան փոշիները՝ նոր կեանք մը ապրելու հա-

մար. անյայտի կեանք մը, որ մէկ կողմէն կարողանայ զսպել անկրօնութեան հոսանքը և արծարծել ճշմարիտ եկեղեցասիրութեան ու կրօնի սուրբ հուրը, և միւս կողմէն մայրնի եկեղեցւոյ փտարխը վերադարձնել բողոքականութեան և հուլմէսկանութեան յարող իր զաւակները : Հաստատ համոզումն է, որ եթէ այսօր իսկ, մեր վեհ . Հայրապետը, համագումար ժողով մը գումարէ իր չուրջ, և հայ եկեղեցւոյ բարեկարգութեան փառաւոր գործին ձեռնարկէ, հրաւիրելով մրեւնոյն ասան եկեղեցիէն անջատուող հայութեան միւս մասերէն ալ պատգամաւորներ և ներկայացուցիչներ, շուտով պիտի ծագի ընդհանուր Ազգին համար նորածագ արշալոյս մը, որուն կարօտով շատ լայնախոս հայեր փակած են իրենց աչուրները և միլիոնաւոր հոգիներ ալ սրտատրոփ կըսպասեն այսօր :

Ո՛րքան ալ սկեպտիկ միտքեր անկարելուր կամ ոչ-էական նկատեն ընդհանուր հայութեան բարձրացումն, ազնուացումն և ուժաւորուելուն համար եկեղեցական բարեկարգութեան հարցը, որքան ալ գանուէն ֆաղափազէ հայեր, որ Ազգին ներկային ու ապագային անհրաժեշտ պայման մը չի նշկատեն կրօնապէս իրարմէ բաժնուած հատուածներուն միացումը, ես կը հաւատամ թէ, առանց մաքուր բարոյականի Ազգի մը նկարագիրը չի կրնար կազմուիլ . և առանց Կրօնքի՛ իսէալ բարոյականը գոյութիւն չունենար : Նմանապէս առանց եկեղեցական

լուրջ ու հիմնական բարեկարգութեան, Ազգին կրօնապէս զատուած հատուածները չեն կրնար միանալ:

ՄԻՈՒԹԻՒՆԸ ԶՕՐՈՒԹԻՒՆ Է.— Այս առածին ճշմարտութիւնը ո՛չ ոք կրնայ ուրանալ. հայր այսօր գրուեալ է ի օփուսս աշխարհի, ու այս վիճակը տկարութիւն մըն է. հայր այսօր քաղաքական կուսակցութիւններու բաժնուած է, որոնք զիրար կը հարուածեն, զիրար կը հալածեն. և այս վիճակը տկարութիւն կըստեղծէ. հայր այսօր կրօնապէս բաժնուած է և տարբեր եկեղեցիներու յարած, ու այս վիճակը տկարութիւն կը նշանակէ. որպէսզի հայութիւնը զօրանայ, հարկ է, որ աշխարհի չորս կողմերը տարածուած հայերը չտապեն վերադառնալ իրենց մայր-հայրենիքը, հարկ է, որ հայ քաղաքական կուսակցութիւնները միանան, ձուլուին մէկ դրօշակի մը ներքեւ. հարկ է, որ եկեղեցին բարեկարգուի ու իր մէջ հաւաքէ հեռացող մասերը, ուժացող սրտերը, վարանուով մայնուող մտքերը. հարկ է, որ **ԱԵՐը** թագաւորէ ամէն բանի մէջ, **ՅՈՅՍը** գօտեպնդէ տկարացած սրտերը, **ՀԱԻԱՏՔը** կենդանացնէ վհատ հոգիները:

ՉԱՅՆ ԲԱԶՄԱՑ ՉԱՅՆ ԱՍՏՈՒԾՈՅ.— Հայ ժողովուրդ. Չերմաղին հրուէր կ'ուղղեմ Ձեզ. ըստպատած է սպասելու ժամանակը. ձայն բարձրացուցէք չորս կողմէն հայ եկեղեցին բարեկարգելու համար. Ձեր հրապարակագիրներով, Ձեր թերթերով

ու բեմերով յառաջ նետուեցէք խրոխտաբար և **ՊԱՀԱՆՋԵՑԷՔ ՉԱՅՆ:**





1111

ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ ԵՐԿԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ ԵՆ

1. ԱԼՔՈԼԻՆ ՆԱԽՃԻՐՆԵՐԸ.— Հեղինակին լուսանրկարով: Զգայացունց դրուագներ: Նուիրում Յ. Ս. Թաւաճանեանի յիշատակին. մաքուր քուրթ եւ սպազրուքիւն. էջ 48 զին 2 դր:

2. ՉԱՅԿԱԿԱՆ ՆՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ.— Այժմեական եւ հետաքրքրական. արժանի լուրջ ուճադրութեան. էջ 55 զին 2 դր:

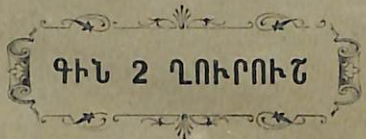
ՄՍՄՈՒԼԻ ՏՍԿ ԵՆ

3. ԱՍՈՒԼԻՍՆԵՐ.— Հայ իրականութիւններէն մէկ բանի կենսական հարցերու շուրջ ուսումնասիրութիւններ. էջ 32 զին 1 դր:

4. ԿԱՅԻԼՆԵՐ.— Պատկերագարք եւ հրահանգիչ Երբումներ պարունակող ամենայաբար կազմեցէկէր՝ զպրոցականներուն. ընտիր քուրթ եւ սպազրուքիւն. էջ 40 զին 1½ դր:

ԴԻՄԵԼ ՀԵՂԻՆԱԿԻՆ , ՄԱՐԶՈՒԱՆ

Հեղինակին երկասիրութեանց միակ կեդրոնաւեղիլն է Պոլսոյ մեջ, Յ. Գրքոճեան Գրասունը, Զագմագճրար՝ թիւ 25:



« Ազգային գրադարան



NL0170801

